

Гавриловська К.П., Тимофіюк О.О. До проблеми персоніфікації державної влади: психологічний аспект / Психологічні перспективи. – Луцьк: Ред.-вид. відд. “Вежа” Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2002. – Вип. 2. – С. 70-77.

Ксенія Гавриловська, Оксана Тимофіюк

ДО ПРОБЛЕМИ ПЕРСОНІФІКАЦІЇ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ: ПСИХОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ

Однією з важливих характеристик сприймання державної влади громадянами є схильність персоніфікувати її дії. Феномен такої персоніфікації виявляється в тому, що вказівки й рішення влади сприймаються не абстрактно, а у зв'язку з їх гіпотетичним автором. Та чи інша дія державної влади завжди приписується певній особі, яка, із погляду громадянина, приймала дане рішення або вплинула на його прийняття. І саме ставлення до цієї особи визначає ставлення до відповідних інструкцій і вказівок.

Влада зазвичай намагається уникати персоніфікації, оскільки персоніфікація дає змогу чітко визначати особу, яка несе відповідальність. Це виявляється, зокрема, у збільшенні бюрократичного апарату. Наприклад, якщо на постанові стоїть підпис однієї особи, до прийняття цієї постанови звичайно залучається багато чиновників, які теж несуть певну відповідальність. Таким чином, хто саме відповідає реально, установити важко, відбувається розпорошування, розсіювання відповідальності.

Закономірностям сприймання влади та ставлення до неї присвячено чимало вітчизняних психологічних досліджень (серед них цікаві й змістовні дослідження символізму явищ політичного лідерства та політичної влади), але проблема психологічних особливостей персоніфікації державної влади поки що не привернула належної уваги.

Серед більшості психологічних концепцій, які містять аналіз явища влади, можна виділити як мінімум два принципово відмінні підходи. Один із них передбачає аналіз влади як феномена несвідомого: сюди ми можемо віднести психоаналітичні теорії З.Фрейда, К.Юнга, Е.Фромма, А.Адлера, В.Райха. У них підкреслюється ірраціональна основа взаємин особи і влади. Особливістю є те, що увага більшою мірою зосереджується на особистості, яка є суб'єктом влади або прагне її, і на ірраціональних імпульсах “маси”, яка створює їй підтримку [1; 2].

Другий підхід (Ф.Фідлер, М.Френсис, А.Максвелл) ґрунтується на розумінні явища влади як системи стосунків у групі. Це переважно соціально-психологічні концепції, де увага зосереджується на управлінській взаємодії та умовах її ефективності. Ці теорії розглядають владу з погляду ефективності й раціональності, влада аналізується як феномен організаційної поведінки [3; 4].

Названі теорії забезпечують методологічний ґрунт для вивчення влади взагалі, у тому числі й тенденцій персоніфікації влади у свідомості особистості.

Персоніфікація понять, предметів, ідей (у загальноприйнятому розумінні) – це наділення їх людськими якостями, представлення їх в особах. Персоніфікація влади означає символічне відображення того, як влада сприймається. Для особистості вона феноменологічно втілюється в певній особі або кількох особах. Ми розуміємо персоніфікацію державної влади як уособлення феноменів зі сфери політичного життя в конкретних особах або як тенденцію зведення цих досить широких понять до вузьких, конкретніших.

Будь-які вказівки керівництва сприймаються персоніфіковано, оскільки для пересічного громадянина важливим є не лише те, якою саме є ця вказівка, а насамперед те, від кого вона надходить. Саме від цього залежить позитивне або негативне ставлення до неї та, урешті-решт, її виконання чи невиконання.

Явище персоніфікації великою мірою виявляється в політичному лідерстві, якому притаманний більш неформальний характер стосунків “влада–підвладні”, ніж політичній, державній владі. На відміну від формального керівника, лідер більшою мірою відкритий для персоніфікації і навіть прагне її. У його особі персоніфікуються певні політичні ідеї та ідеали, цінності й переконання. Лідерство, порівняно з керівництвом, – процес природніший, такий, що виникає спонтанно, тому й розгляд явища персоніфікації державної влади доцільно починати з розгляду персоніфікації лідерства.

За теорією Г.Лебона, вожаки, які оволоділи душею натовпу, тільки тоді підкоряли її собі, коли самі підпадали під вплив привабливості ідеї. Тоді їм удавалося створити в душі натовпу ту грізну силу, яка сприяє перетворенню людини на абсолютного раба своєї мрії. Лебон зазначав, що людина, яку натовп “обирав” за вожака, була зазвичай загипнотизована певною ідеєю. Ця ідея до такої міри заволодівала нею, що все навколо зникало для неї і будь-яка протилежна думка здавалася їй абсолютно помилковою. Якими б безглуздими не були ідея, яку захищає лідер, і мета, якої він бажає досягнути, його переконання неможливо похитнути жодними доказами. Особиста віра надає його словам великої сили сугестії. Натовп завжди готовий слухати людину, обдаровану сильною волею, яка може діяти таким чином. Люди в натовпі втрачають свою волю та інстинктивно звертаються до того, хто її зберіг [5; 6].

Таким чином, можна стверджувати: маси завжди мають потребу в лідері, який є носієм ідеї, волі та певної спрямованості на ті чи інші дії. Саме в такому разі ідея або воля може згуртувати масу. Відтак нескладно зрозуміти, що ця потреба натовпу є власне потребою в персоніфікації волі, спрямованості, ідеї, які втілюються в особі лідера. Без такої персоніфікації натовп не може існувати як єдине ціле і перетворюється на тимчасове збіговисько без будь-якого зв'язку й стійкості.

Ж.Блондель приділяв увагу психологічним аспектам проблеми політичного лідерства, зокрема персоніфікації ідей та соціально-політичних сил суспільства в особі політичного лідера. Б.Кухта проаналізував і розвинув його погляди в контексті сучасних реалій українського суспільства. Політичний лідер покликаний керувати людськими організаціями та рухами. Людське суспільство – це певним чином організована спільнота, якісною характеристикою якої є передусім ієрархічність. Завдяки цьому забезпечується впорядкованість – стан, коли кожна людина, інститут, організація – усі мають свої визначені місця в суспільстві і кожний відіграє свою роль. “Вищі” керують “нижчими” за певними правилами й нормами. Ієрархія посадових статусів нагадує піраміду, у якій той, хто перебуває на щабель вище, зосереджує у своїх руках більшу кількість повноважень. Лише в такому поділеному, упорядкованому суспільстві може з'явитися особистість, яка керуватиме іншими керівниками. Отже, за Блонделем, політичний лідер – це особа, яка вказує людям шлях досягнення системних суспільних результатів [7; 8].

Лідер впливає на інших людей, роблячи це не епізодично, а постійно, спрямовуючи свій вплив на певну групу людей, спираючись на авторитет. Уся діяльність політичного лідера є глибоко персоніфікованою. Адже жодний із політичних лідерів не подібний до іншого, усі вони різні, оригінальні й самобутні, кожний утілює інтереси певних груп і водночас свої. Тому політичний лідер – це певний суспільний вектор, спільний символ для громадян. Політичний лідер водночас є взірцем, якого прагнуть наслідувати, усе про нього знати, "бути, як він". При цьому копіюються риси як малі, дрібні, так і суттєві, значні – від зачіски, вусів до манери говорити, одягатися, поведінки тощо. Іншими словами, політичний лідер у міру успіхів справи, яку він обстоює, перетворюється з пересічної особи на таке собі божество, якому починають поклонятися, на зображення якого переносять образ надлюдини тощо.

Політична організація є тим ґрунтом, на якому проростає, міцніє й розвивається лідер. Однак це та організована спільнота, яка також і обмежує, нормалізує діяльність лідера. Нарешті, це та спільнота, яка прагне наслідувати його.

Таким чином, явище політичного лідерства саме по собі дуже тісно пов'язане з персоніфікацією. Зокрема, персоніфікація поширюється на політичну організацію (партію або громадський рух): масові уявлення про її діяльність і спрямованість пов'язуються з лідером та персоніфікуються в ньому. З особою лідера пов'язуються також певні політичні ідеали, які стосуються особистості громадянина, його відносин із суспільством, стосунків із колегами по політичній роботі, із найближчим оточенням тощо.

Персоніфікація державної влади виявляється і в персоніфікації політичних рішень, які приймає той чи інший керівник. Наприклад, така персоніфікація дістала яскраве відображення в особі Наполеона Бонапарта. Зокрема, його стилеві прийняття політичних рішень приписували безмежну впевненість у собі, велику оперативність, швидкість і натиск, егоїзм, честолюбство. Стиль політичного лідерства як типологізація способів прийняття політичних рішень має відношення до явища персоніфікації державної влади. Ці стилі навіть називаються іменами певних осіб, тобто персоніфікуються. У результаті особа стає своєрідним символом певного типу державного політика. Так, особа Наполеона втілювала в собі всю владу і будь-яке владне рішення сприймалося як таке, що походить особисто від нього, а будь-які перемоги або поразки приписувалися особисто йому (адже зазвичай кажуть, що саме Наполеон – не Франція! – зазнав поразки при Ватерлоо). У різні періоди часу і в різних країнах влада персоніфікувалася в особах Бісмарка, Леніна, Гітлера, Сталіна, Кеннеді і т. ін. Кожний із них мав притаманний лише йому стиль владної діяльності, тобто манеру приймати рішення, способи, механізми організації виконання цих рішень, тощо. Це означає, що індивідуальні психологічні особливості політичного діяча

внаслідок персоніфікації починають символізувати собою ту чи іншу спрямованість державної політики.

Можна припустити, що тенденція персоніфікації державної влади є характерною рисою масової політичної свідомості. Для емпіричного дослідження персоніфікації державної влади ми використали проєктивну методику “Словесний тест асоціацій” у модифікованому нами варіанті. Ця методика дає змогу отримати вербальний матеріал, який містить результат проєкції – суб’єктивної інтерпретації запропонованого слова-стимулу [9].

Стимульний матеріал словесного тесту асоціацій складається із списку не пов’язаних між собою слів (слова-стимули), при прочитанні кожного з яких випробуваний повинен якнайшвидше сказати перше слово, яке спаде на думку (слово-асоціацію). Пропонувалося назвати три асоціації (три перші слова, які спадуть на думку) у відповідь на кожне із запропонованих слів-стимулів: влада, держава, бюрократія, президент, міністри, державна влада.

Слова-стимули – це поширені в масовій свідомості поняття, які стосуються сфери державного управління. (Використання слів “влада” і “державна влада” не було випадковим, це було зроблено навмисно, щоб виключити сумніви з приводу того, чи сприймаються ці слова як синоніми, чи ні). Ми виходили з положення, що слова-реакції на слова-стимули відображають інтереси й настановлення конкретної особистості, а також ставлення до того явища, яке означає дане поняття. Передбачалося, що коли цей вербальний матеріал міститиме в собі персоніфікаційні висловлювання, ми зможемо зробити висновок про наявність неусвідомлюваних тенденцій персоніфікації відповідних понять.

Для того щоб визначити емпіричні показники персоніфікації, слід відповісти на запитання «Які саме асоціації на слово-стимул свідчитимуть про наявність персоніфікації?». Ми припустили, що виявом персоніфікації будуть слова, що належать до таких груп:

- асоціації, що являють собою конкретизацію слова-стимулу (наприклад, “державна влада – президент”);

- конкретні прізвища та імена;
- лайливі епітети (наприклад, “брехун”, “шахрай” тощо).

Було опитано 150 жителів Волинської області віком від 18 до 60 років (вибірку збалансовано за віком, статтю, родом занять). Від респондентів отримано від 439 до 468 слів-реакцій на кожне слово-стимул (загалом 2704 слова). У результаті статистичної обробки зафіксовано такий кількісний розподіл слів-асоціацій, які свідчать про персоніфікацію влади, за словами-стимулами: державна влада – 79%; влада – 72%; держава і президент – по 53%; бюрократія і міністри – по 50%.

Отже, можна зробити висновок, що сприймання влади особистістю є значною мірою персоніфікованим. Водночас легко помітити, що максимально виражену тенденцію персоніфікації викликають такі вельми абстрактні поняття, як “влада”, і “державна влада”, на відміну від дещо конкретніших понять “президент” і “міністри”, що є досить персоніфікованими за самим своїм змістом.

У ході опитування отримано такий розподіл слів-асоціацій (наведено слова, що набрали не менш як 4% загальної кількості):

- на слово «влада»: президент – 24%, мафія – 16, міліція – 15, уряд – 8, Верховна Рада – 6, місцева влада – 5, чиновники, керівники, держадміністрація, олігархи – по 4%;
- на слово «держава»: міністри – 21%, президент – 18, депутати – 13, чиновники – 10, керівництво, уряд, мафія, міліція – по 7, Верховна Рада – 5, виконавча влада – 4%;
- на слово «бюрократія»: керівники – 14%, депутати, чиновники – по 12, Верховна Рада – 11, міністри, лайливі епітети – по 10, президент – 7, місцева влада, міліція, виконавча влада, номенклатура – по 4%;
- на слово «президент»: керівник – 28%, лайливі епітети – 18, бюрократія – 13, мафія – 10, олігарх, Кучма – по 9, номенклатура – 7, Верховна Рада – 4%;

- на слово «міністри»: лайливі епітети – 21%, бюрократи – 16, чиновники – 13, Верховна Рада, Ющенко – по 9, керівник, депутати – по 8, мафія – 6, Тимошенко – 5%;

- на слово «державна влада»: президент – 25%, силові структури, Верховна Рада, чиновники, бюрократи – по 10, мафія, міністри – по 8, керівник, депутати – по 6%.

Зазначимо, що в переліку асоціацій на слово “держава” немає слів типу “Україна”, “батьківщина”, “країна” тощо. Поняття держави цілковито зводиться до влади, навіть ті слова-асоціації, що свідчать про наявність персоніфікації, є досить розмитими. Можливо, це свідчить про низький рівень переживання особистістю своєї причетності до держави, про розуміння держави як чогось далекого, незрозумілого і загалом чужого.

Бюрократія в одній особі персоніфікується в особі президента для 7% опитаних. Для решти (93%) бюрократія персоніфікується в групі осіб. Порівняно з іншими словами-стимулами, кількість “одноосібних” асоціацій на це слово незначна. Очевидно, бюрократія сприймається як “сіра маса”, позбавлена ознак індивідуальності. Навіть лайливі епітети, які висловлювали респонденти було сформульовано в множині. Причому до бюрократів теоретично може бути віднесено будь-якого представника влади, незалежно від його реального місця у владній ієрархії.

Привертає увагу факт повторення серед слів-асоціацій понять “міліція” та “мафія”. Такі асоціації даються практично на кожне слово-стимул. Це також є певним варіантом персоніфікації, хоча в обох випадках вона виявляється по-різному. З одного боку, влада персоніфікується в організаціях, що виконують регулятивні та каральні функції, про що свідчить часта повторюваність слова “міліція”. Безпосереднє застосування сили й примусу, властиве цій організації, відрізняє її від інших представників влади (які теоретично могли б бути репрезентованими серед слів-асоціацій у таких асоціаціях, як “директор”, “голова”, “староста”, “завідувач” тощо). Із цього можна зробити висновок про те, що саме ці функції, на думку пересічної

особистості, виконує влада, а отже сприймається вона як щось таке, що перебуває “по той бік барикад”.

З другого боку, слово “мафія”, яке також часто повторюється серед слів-асоціацій, навряд чи однозначно свідчить про персоніфікацію влади. Радше навпаки (і в цьому вона уподібнюється до поняття “бюрократія”), вона “розмиває”, зменшує конкретність запропонованого слова-стимулу. Часте використання респондентами поняття “мафія” свідчить про поширеність уявлення про тісний прихований зв’язок між представниками влади і учасниками злочинних угруповань, про неявні цілі їхньої діяльності, які суперечать декларованим цілям.

На основі проведеного дослідження можна зробити такі висновки:

1. Сприймання влади є істотно персоніфікованим.
2. Спостерігається тенденція персоніфікації державної влади не в одній особі, а в певній групі людей.
3. Державна влада найвиразніше персоніфікується переважно в особі президента, а також чиновників різних ланок (державні службовці, бюрократи, олігархи, урядовці тощо).
4. Часто-густо влада ототожнюється з примусовою (міліція) та антисоціальною (мафія) силою.

Література

1. Фрейд З. “Я” и “Оно”. Труды разных лет. – Тбилиси: Мерани, 1991. – Кн.1.
2. Юнг К.Г. Психология бессознательного. – М.: Канон, 1994.
3. Автономова Н.С. Власть в психоанализе и психоанализ власти // Очерки современной политической философии Запада. – М., 1989.
4. Бандурка А.М., Друзь В.А. Психология власти. – Харьков, 1998.
5. Лебон Г. Психология толп // Психология толп. – М.: КСП +, 1999. – С.13-254.
6. Захарченко М.В., Погорілий О.І. Історія соціології (від античності до початку ХХ ст.). – К.: Либідь, 1993.

7. *Блондель Ж.* Политическое лидерство. Путь к всеобъемлющему анализу. – М., 1992.
8. *Кухта Б.* Феномен політичного лідера. Історичні силуети на тлі епох. – Львів: Кальварія, ЛФУАДУ, 2000.
9. *Беспалько И.Г., Гильяшева И.Н.* Проективные методы. – Л.: Медицина, 1983.

Ключові слова: державна влада, персоніфікація.

Резюме: Сприймання державної влади є істотно персоніфікованим. Влада може персоніфікуватися як в одній особі, так і в групі людей. Державна влада найвиразніше персоніфікується в особі президента, а також урядовців різних ланок. Часто влада ототожнюється з примусовою (міліція) та антисоціальною (мафія) силою.

Резюме: Восприятие государственной власти существенно персонифицировано. Власть может персонифицироваться как в одном лице, так и в группе людей. Государственная власть наиболее выразительно персонифицируется в лице президента, а также чиновников разных звеньев. Зачастую власть отождествляется с принудительной (милиция) и антисоциальной (мафия) силой.

Resume: State power acceptance is to a great extent personified. Power can be personified in a person as well as in a group of people. State power is the most significantly personified in a president's person as well as in officials of different range. Often power is homologated with compulsory (police) and antisocial (mafia) force.